

Behoud openheid van het gebied tussen kasteel, landschap en dorpskern

Van : dr J.C. Bierens de Haan

Datum : 1 maart 2015

Arcen

De gemeente Venlo heeft van de Raad van State de gelegenheid gekregen aan te tonen dat de bouw van een multifunctionele accommodatie (hierna aan te duiden als 'mfa') in de onmiddellijke omgeving van kasteel Arcen niet zou leiden tot onaanvaardbare schade aan de open ruimte tussen het kasteel Arcen en het 'kasteeldorp' Arcen.

De nadere motivering van de gemeente Venlo is op 3 februari 2015 bij de Raad van State ontvangen.

In mijn ogen is de gemeente Venlo er in haar nadere motivering niet in geslaagd nieuwe argumenten aan te dragen, die de keuze voor de locatie en de omvang van de mfa kunnen rechtvaardigen zonder aantasting van de open ruimte. Hierna zal ik uiteenzetten waarom de bebouwing van de open ruimte tussen dorp en kasteel in mijn ogen ongewenst is.

Achtergrond

Kasteel Arcen en de bijbehorende tuin- en parkaanleg binnen het kenmerkende rechthoekige grachtenstelsel dat ongestoord bewaard is gebleven, vormen samen met het omringende open landschap waarin deze historische structuur is ingebed, en met het nabijgelegen 'kasteeldorp' Arcen een historisch ensemble, dat in hun onderlinge samenhang is ontstaan en bewaard gebleven.

Dergelijke ensembles zijn uit historisch, landschappelijk en maatschappelijk oogpunt zeldzaam aan het worden in ons land. Zij staan dikwijls onder druk en lopen onherstelbare schade op, vanwege toenemende mate van bebouwing van de open ruimte, die een kasteel of buitenplaats altijd heeft omringd.

Deze open ruimte is een wezenskenmerk van dergelijke ensembles, maar bezit dikwijls geen eigen beschermde status. De open ruimte had in de tijd van ontstaan en ontwikkeling van kasteel en/of buitenplaats een duidelijke functie, namelijk een defensieve en een visuele. Indringers waren in open veld zichtbaar vanuit kasteel of verdedigingswerk. Bij een kasteel hoorde een structuur van wallen en grachten, omgeven door een omringende onbebouwde en open ruimte.

Een dergelijke 'kasteelbiotoop' kan worden vergeleken met een molen en zijn 'biotoop'; voor een molen is een vrije ligging van levensbelang. Immers ten gevolge van omringende bebouwing op zijn 'biotoop' kan de molen geen wind meer vangen en dus niet meer functioneren. Een dergelijk functieverlies, tegenwoordig weliswaar niet meer in praktische zin, maar wel in historisch en visueel opzicht, zal het gevolg zijn van bebouwing van de nog resterende open ruimte van kasteel of buitenplaats.

Het ensemble van kasteel Arcen, open ruimte en kasteeldorp Arcen

In de ruimtelijke onderbouwing 'MFA Arcen' door de gemeente Venlo d.d. 3 december 2012 stelt de gemeente terecht vast dat het vigerende bestemmingsplan 'Arcen Dorp 2005' de uitvoering van het bouwplan voor een mfa op de beoogde plaats belet. De gemeente Venlo concludeert vervolgens dat door de verlening van een omgevingsvergunning voor het afwijken van het bestemmingsplan het bouwplan wel mogelijk kan worden gemaakt. Vanuit ruimtelijk en stedenbouwkundig oogpunt zouden er geen bezwaren tegen het bouwplan zijn, omdat het ruimtelijk-functioneel in het omliggende gebied zou passen. Er zou daardoor een verbinding tot stand gebracht worden en de bestaande cultuurhistorische waarde zou worden versterkt.

Ik acht dit een onjuiste voorstelling van zaken en een onterechte conclusie.

Een veronderstelde nieuwe relatie tussen nieuwbouw en bestaand erfgoed van dorp en kasteel zal niet als een versterking uitpakken, maar als een obstructie en bedreiging; ten gevolge van de bouw van een mfa op deze plaats zal de samenhang tussen dorp en kasteel verloren gaan en tot onherstelbare schade leiden.

De intrinsieke waarde van het Arcense erfgoed bestaat niet alleen uit losse objecten, maar betreft ook de onderlinge samenhang van deze afzonderlijke delen. Het erfgoed bestaat enerzijds uit de aanwezigheid van (reeds beschermde) bouwvolumes (kasteel, bebouwing dorp) en anderzijds uit de uitdrukkelijke afwezigheid daarvan in het tussengelegen open, onbebouwde landschap.

Dit laatste aspect van het historisch gegroeide ensemble van kasteel, park, open ruimte en dorp kan uiteraard alleen behouden blijven wanneer het niet wordt verstoord en dus onbebouwd kan blijven.

Kwaliteit van de leegte

Het nog open en onbebouwde landschap tussen kasteel en dorp ontleent zijn kwaliteit aan het feit dat bebouwing daar nu juist ontbreekt. Er is iets anders wel aanwezig, dat tot de kernkwaliteiten van de 'kasteelbiotoop' kan worden gerekend, en dat is 'leegte'. Deze onbebouwde bufferzone zorgt ervoor dat kasteel en dorp afstand tot elkaar blijven houden, maar tegelijkertijd wel een onderlinge relatie met elkaar bewaren. Zij kunnen zowel separaat, als in hun onderlinge verhouding met elkaar worden beleefd.

De aanwezigheid van 'niets', dus het ontbreken van bebouwing die de onderlinge zichtlijnen verstoort, is de kernkwaliteit van dit gedeelte van het ensemble. De open ruimte maakt het ons mogelijk de relatie tussen dorp en kasteel en andersom te blijven beleven.

Bebouwing in dit gebied betekent een onomkeerbare verbreking van deze relatie. Kasteelcomplex en dorp zullen daardoor in twee separate delen uiteenvallen.

Maatschappelijk belang

De gemeente Venlo heeft in deze casus twee bevoegdheden, die onderling strijdig kunnen zijn. Enerzijds betreft het de rol van planontwikkelaar van de mfa en anderzijds de rol van de toetser van het bouwplan en vergunningverlener. Deze bevoegdheden leveren in dit geval een conflict op, hetgeen ook blijkt uit het maatschappelijk verzet tegen de bouw van een mfa op deze plaats. De ontwerper van het bouwplan, architect B. van den Hork, stelt dat de maatschappelijke betekenis van de nieuwe mfa groot zal zijn. Dat moge juist zijn wat betreft het functioneren van het nieuwe gebouw, maar naar mijn mening moet ook het maatschappelijk belang van de vestigingsplaats in de overwegingen worden betrokken.

Het boven toegelichte ensemble van dorp, open landschap en kasteel dient ook een maatschappelijk belang, namelijk van een kenmerkende eigenheid en uniciteit. Het onbebouwde landschap dat de visuele relatie tussen dorp en kasteel mogelijk maakt, kan zich niet elders vestigen, terwijl een nieuw mfa wel elders gebouwd zou kunnen worden. In geval van bebouwing krijgt het nu nog open landschap geen tweede kans, het zal daarmee verloren gaan en dat proces zal onomkeerbaar zijn. Architect B. van den Hork hecht naar eigen zeggen aan maatschappelijke betekenis, waardoor ik veronderstel dat hij ook een open oog heeft voor de boven genoemde maatschappelijke relevantie van het ongestoorde ensemble.

In zijn visie zal de verschijningsvorm van de nieuwe mfa 'iconisch' zijn, zonder deze bewering met argumenten te schragen. 'Iconische' kwaliteiten liggen naar mijn mening niet besloten in plattegrond en gevelaanzichten van dit ontwerp. De architect stelt voorts dat zijn ontwerp nieuwe

vormen zal toevoegen aan het profiel van het dorp, echter zonder te vermelden wat de kwaliteiten van deze toevoeging zijn. “Iconisch” impliceert in ieder geval dat gekozen wordt voor een gebouw dat een stempel op de omgeving zal drukken. Een aandachtvragend gebouw verdraagt zich niet met de eigenheid en uniciteit van het gebied.

Het dorp heeft geen nieuwe vormen nodig aan zijn profiel; ik acht de bestaande kwaliteiten van het ongestoorde ensemble, die nu in geding zijn, hoger.

Alternatieven

Door de voorgenomen bebouwing van de open ruimte tussen dorp en kasteel zal de groene buffer die tussen het kasteelcomplex en het dorp Arcen al eeuwenlang bestaat, te niet worden gedaan. Bij uitvoering van het bouwplan zal een bebouwd lint ontstaan, waar open ruimte kenmerkend onderdeel was.

De obstructie die de geprojecteerde mfa ten aanzien van het kwetsbare ensemble dreigt te gaan plegen, betreurt ik. Ik pleit er hierbij voor het bestaande ensemble niet te verstoren, door af te zien van bebouwing op de voorgenomen locatie. De zgn ‘footprint’ van het nieuwe gebouw is op deze plaats buitenproportioneel groot en zal zoals betoogd het kwetsbare ensemble te niet doen. Het zal op lokaal niveau maatschappelijke onrust veroorzaken (voor- en tegenstanders staan tegenover elkaar) en op landelijk niveau de spijt dat alweer een dergelijk waardevol ensemble van zijn kwaliteiten wordt beroofd.

Hierbij pleit ik ervoor een andere weg in te slaan. Er moet worden onderzocht of de mfa op een andere, minder kwetsbare locatie in Arcen zou kunnen verrijzen; in dezelfde lokale gemeenschap, maar niet op deze kwetsbare plaats tussen dorp en kasteel. Daartoe zou vooral moeten worden onderzocht of bestaande bebouwing binnen de dorpskern van Arcen kan worden herbestemd. Herbestemming van bestaande bebouwing, al dan niet van monumentaal of beeldbepalend karakter, is een onderwerp dat tegenwoordig sterk in de belangstelling is komen te staan. En terecht, want het mes snijdt in dergelijke gevallen aan twee kanten: hergebruik is economisch voordeliger dan nieuwbouw en de steeds schaarser wordende open ruimten worden ermee ontzien.

De gemeente Venlo heeft naar mijn mening verzuimd de optie serieus te onderzoeken of de komst van een nieuw mfa door middel van herbestemming van reeds bestaande bebouwing in het kasteeldorp Arcen kan worden opgelost.

De schade die de bouw van een mfa op de gekozen locatie aan de open ruimte en het ensemble van kasteel, open ruimte en dorp zal aanbrengen, acht ik echter onherstelbaar en daarmee onaanvaardbaar.

dr J.C. Bierens de Haan

[Hoofdconservator Paleis Het Loo te Apeldoorn (2008-heden). Voorheen conservator, resp adjunct-directeur Stichting Geldersch Landschap en Kasteelen te Arnhem (1981-2008) en bijzonder hoogleraar ‘Erfgoed van monument, tuin en landschap’, VU Amsterdam (2005-2010); lid monumentencommissie van het Prins Bernhard Cultuurfonds te Amsterdam (2007-heden)].